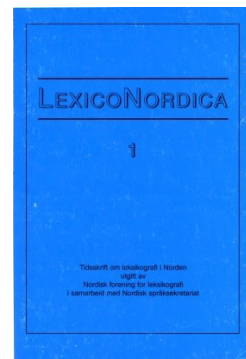

LexicoNordica

Titel:	Encyklopediens rolle i samfunnet, og rollens betydning for encyklopediens utforming
Forfatter:	Petter Henriksen
Kilde:	LexicoNordica 1, 1994, s. 63-75
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Petter Henriksen

Encyklopediens rolle i samfunnet, og rollens betydning for encyklopediens utforming

The encyclopedia editor has a variety of social roles to choose between, each with characteristic implications for the encyclopedia at hand: A) as a chronicler of the views and values of the nation or of a specific ideology, as a conveyer of heritage; B) as a medium for the scientific and professional community in summarizing their disciplines, as a forum for the intelligentsia; C) as an organizer of information for public access, as an enlightener of the people. The article examines the consequences of role choice for key editorial principles: selection of articles and article content, information tectonics, language usage and choice of medium. Roles A and B tend to make encyclopedias difficult to use, and should be applied as a result of the editor's deliberate choice, and not at the whim of individual contributors.

Forlagsbransjens dyrking av både børs og katedral gjør seg sterkt gjeldende ved utvikling av de store encyklopedier. Encyklopedien er det bokprodukt som har størst potensial for økonomisk gevinst – og ruin. Samtidig har utgiveren gjerne et klart idealistisk syn på sitt verk: Encyklopedien gis ut fordi den spiller en viktig rolle for grupper utenfor forlaget selv, fordi den har betydning for samfunnet. Den inspirerte redaktør finner her selve drivkraften i sitt arbeid; redaksjonelle løsninger velges med samfunnet for øyet.

De fleste encyklopediredaktører vil nok kunne enes om at den samfunnsmessige rollen er betydelig. Men hva denne rollen består i, hersker det større uklarhet om. Mange encyklopedier blir til under den forestilling at de skal fylle flere roller samtidig, med tilsvarende mangesidig utforming. Dette kan det være helt legitime grunner til, som vi skal komme inn på senere. Men nettopp derfor – for å forebygge unødig inkonsistens – er det viktig å holde rollene og deres følger klart for seg. Hvilke alternative samfunnsmessige roller kan verket spille, og hvilke konsekvenser bør disse få for verkets utforming?

Når vi skal systematisere de alternative rollene, er det nærliggende å ta utgangspunkt i en helt enkel kommunikasjonskjede. Encyklopedien kan tiltenkes en rolle for:

- Mottageren, dvs. publikum
- Avsenderen, dvs. fagmiljøene som fører verket i pennen
- En institusjon *utenfor* kjeden, av overordnet art, dvs. nasjonen eller en ideologi, som utgiveren opptrer på vegne av.

Jeg tar for meg disse alternativene i omvendt rekkefølge.

Rollene

A. Rollen som nasjonens eller ideologiens nedtegnere

Visse kulturinstitusjoner er med på å gi identitet til en statsdannelse eller en ideologi. Et nærliggende tilfelle er den nasjonale ordbok. *Académie Françaises Dictionnaire de la langue française* fra 1600-tallet skal bevisst ha blitt satt i gang for å stedfeste en egen fransk identitet, både for det franske språk og for Frankrike som nasjon.

Den nasjonale encyklopedi vil spille en tilsvarende rolle for nasjonen og den rådende ideologi. Ikke før hadde land som Estland og Romania frigjort seg fra Sovjetunionens dominans, før man begynte å sysle med tanken om å bygge opp en nasjonal encyklopedi. En kultur-nasjon har en nasjonalencyklopedi.

I den svenske stats offentlige utredning *Mot bättre vetande* (MBV), som dannet grunnlaget for å igangsette Sveriges Nationalencyklopedi, fremheves strebenen etter nasjonal og språklig identitet, og det konstateres at "det finns ett utbildnings- och kulturpolitiskt motiverat behov av ett nytt stort svenskt uppslagsverk" (MBV:81).

Enda klarere tale finner man i det faktum at det offentlige både i Sverige og Danmark har gitt finansiering til nasjonalencyklopedi-prosjektene (NE / DSE).

Om oppgaven er å styrke nasjonens identitet, er formålet ikke bare å danne et ruvende monument over nasjonaliteten. Den er å tjene til dokumentasjon av det som betyr noe for landet, som definerer landet som kulturnasjon, av landets måte å anskue verden på. Det nasjonale leksikon omfatter de personer som ansees som viktige kulturelt og historisk: forfattere, vitenskapsmenn, kanskje til og med en rockartist. Når Chuck Berry, men ikke Jerry Lee Lewis er innvilget plass i *Encyclopædia Britannica* (EB-15), er dette et vitnesbyrd om hva som regnes til den amerikanske kulturarv.

Nasjonalencyklopedien spiller rollen som **nasjonal hukommelse**.

I forlengelsen av dette kan en nasjonalencyklopedi – på samme måte som en nasjonal ordbok – brukes til å dokumentere de offisielle standpunkter og former, som **normgiver**. I Norge har det skjedd en gradvis innføring av samiske former for navnene til en del kommuner i Finnmark, f.eks. *Deatnu* til erstatning for *Tana*. Selv bruker kommunene de nye formene. Er formene å anse som offisielle? Nasjonalencyklopedien viser vei. Vi aner myndighetenes kontur bakom nasjonalencyklopediens redaksjon. Man kan være nokså sikker på at det i en gresk nasjonalencyklopedi vil hete *Den tidligere jugoslaviske republikk Makedonia*, heller enn *Makedonia*.

Overgangen mellom nasjonalencyklopedi og ideologisk encyklopedi er flytende. Nasjonalencyklopedien er selvfølgelig akkurat like ideologisk som en encyklopedi med en mindretallsideologi som rettesnor; den gir kun uttrykk for den rådende ideologi. Dette blir særlig synlig

når nasjonalencyklopedier fraviker sterkt fra nøytralitetsidealet, slik vi for eksempel kjenner til fra den store sovjetencyklopedien (*Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija*, *BSE*), som er viden kjent for sin systematiske retusjering av nasjonale skjønnhetspletter.

Den mest berømte av de ideologiske encyklopedier må sies å være selve *Encyclopédie* (Enc), som var tenkt som et fyrtårn for rasjonalismen og et slag mot de reaksjonære krefter i kirken og staten.

Mer rendyrkede ideologiske encyklopedier i Norge er:

Arbeidernes leksikon (AL), for arbeiderbevegelsen

Norsk Allkunnebok (NA), for målbevegelsen

Pax leksikon (PL), for det radikale politiske miljø

Slike verk spiller en viktig rolle for identiteten til de bevegelser de springer ut av.

I drøftingene videre vil jeg konsentrere meg om rollen som nasjonens nedtegner fremfor ideologiens.

B. Rollen som fagmiljøenes talerør

Encyklopedien spiller en helt annen samfunnsmessig rolle når den skal fungere som forum for de ledende eksperter innen de ulike områder. Redaktørens oppgave blir å finne frem til de rette talsmenn for de respektive fag, og så trekke seg tilbake på ærbødig avstand. Skribentenes oppgave blir gjerne å gi en oversikt eller status over sitt fag, å presentere det de selv opplever som fagets viktigste sider. Medarbeiderne får gjerne også treffe avgjørelsen om hvem man ser seg tjent med å skrive for, enten det brede publikum, eller slik mange av oss har en tendens til å velge, egne kolleger.

Det franske storleksikon *Encyclopédie Universale* (EU) er et skoleeksempel på denne verktypen. I verkets ikke flere enn 4000 signerte tematiske artikler har de håndplukkede medarbeiderne uinnskrenket råderett over innhold og form.

Encyclopædia Britannica er et annet klassisk eksempel – i 15. utgave, vel å merke Macropædia-delen (EB-15).

Encyklopedier av denne typen lages for de faglige miljøer, for at de skal få stedfeste sin identitet.

Interessant nok vil ofte encyklopedier med helt andre aspirasjoner ende uforvarende i denne rollen. Det gikk ikke lang tid før egenrådige bidragsytere forvandlet store deler av *Encyclopédie* (Enc) fra det enhetlig politiske medium som Diderot hadde tenkt seg, til et svært så pluralistisk verk.

C. Rollen som formidler av informasjon til allmennheten

Dette bunner i en gammel forestilling. Encyklopedistenes grunntanke var nettopp å opplyse allmennheten, riktignok med politiske overtoner. Et mer rendyrket eksempel på denne rollen finnes i den tyske leksikontradisjon som oppsto rundt 1800 under forleggeren Friedrich Arnold Brockhaus, med de såkalte *konversasjonsleksika* (CL), oppslagsbøker som skulle by på det som borgerskapet behøvde for å komme helskinnet gjennom salongenes dannede samvær.

Siden har rollen fått stor betydning ikke minst av økonomiske grunner. Det er nå engang allmennheten som kjøper encyklopedier i særlig antall.

Ved siden av den kommersielle motivering lever den idealistiske i beste velgående. Informasjonsmengden i samfunnet vokser kolossalt, og blir stadig mindre oversiktlig. Det anslås at det er produsert like mye informasjon siden 1950 som det ble produsert i menneskehetens historie til sammen frem til 1950.

Informasjonskanalene blir stadig mer mangeartede og vanskelige å beherske. Online-informasjonstjenester som Internet har nok en høy terskel for den jevne samfunnsborger. Beslutninger blir mer komplekse og informasjonsfølsomme. Avgjørelser av enorm rekkevidde – nasjonalbudsjetter, plassering av hovedflyplass, medlemskap i EU – treffes på et usikkert kunnskapsunderlag.

Mot bättre vetande begrunner behovet for en svensk storencyklopedi slik: "Ett demokratiskt samhällssystem förutsätter att individer och grupper kan kommunicera med varandra och att människor kan granska argument och förslag i den offentliga debatten på ett kritiskt och välinformerat sätt." (MBV:23).

Samfunnet trenger akutt at noen utfører oppgaven med å **organisere** og **tilgjengeliggjøre** informasjon. Her har vi en viktig rolle for encyklopedien.

Dette er for øvrig en helt annen rolle enn A – stedfestingen av de vedtatte normer. Vi minner om at tilgjengeliggjøringen av informasjon, blant annet gjennom kopieringsmaskinen og kassettbåndet, skal ha vært en viktig årsak til Sovjetimperiets sammenbrudd.

De alternative rollers konsekvenser for utformingen

Utvalg av artikler

A: Her vil redaktøren opptre i rollen som en slags Sankt Peter ved perleporten. Utvalget skal være **representativt** sett med nasjonens øyne, det skal være et uttrykk for en offisiell holdning til hva som er vesentlig. I forfengelige stunder griper encyklopediredaktøren seg i å tenke at det er han som *bestemmer* hva som er vesentlig – en heders-

mann har gått av med pensjon og vil ikke lenger være så langt fremme i mediebildet; den høytidelige stund er inne til å veie mannen på gullvekt – vil hans innsats **bli stående**, så han kan innvilges varig plass i verket?

Rollen som nasjonal hukommelse medfører at man plikter å la viktige ting stå i encyklopedien selv om de **aldri** vil bli slått opp på, stikk i strid med rollen C som informasjonsspreder.

Artikkelutvalget blir **selektivt** og **normativt** ut fra hva som er av betydning for nasjonen eller ideologien.

Rolle B som faglig forum gir en helt annen type utvalg av artikler. *Den store danske encyklopædi* (DSE) oppfattes nok av mange av skribentene som noe av et utstillingsvindu for deres fag, og Gyldendals redaksjon skal til tider ha måttet slå hardt i bordet for å få fagmedarbeiderne til i det hele tatt å ta med danske vitenskapsmenn i verket. Fagmedarbeiderens kriterium for utvalg har gjerne vært internasjonalt meritterende arbeid, og da er det saktens ikke så mange danske medisiner som vil slippe gjennom nåløyet.

Også karakteristisk for rolle B er det som uhøytidelig kalles **begrepsapparat-syndromet**. Fagmannen ha en tendens til samvittighetsfullt å tømme sitt fags **komplette** begrepsapparat over i encyklopedien, enten termene er slik som folk vil slå opp på eller ikke. Om landbrukseksperter leverer en meget betimelig artikkel om *hagebruk*, vil han kanskje også ønske å skrive om det mer tvilsomme *hage*, ene og alene for å definere ordet slik det er brukt i artikkelen om hagebruk. Et klassisk eksempel på begrepsapparat-syndrom er artikkelen:

krigsnevroses og -psykoses, fellesbetegnelse på nervøse lidelser og sinnslidelser som oppstår som følge av krig.

hentet fra 1. utgave av Kunnskapsforlagets Ettbindsleksikon (KE-1) – og siden behørig fjernet.

Rolle C tilsier et **brukerorientert** utvalg av oppslagsord: Man vil unne seg et mer populistisk innslag enn når man vokter nasjonens helligdom. Oppgaven blir å samle sammen flest mulig av de oppslagsord som den jevne bruker kan tenkes å ville slå opp på. Ønsker målgruppen å finne opplysninger om ishockeykjendisen Espen Sjambo Knudsen? Godt, så tar vi ham med. Det er ingen grunn til å veie sine emner etter fortjeneste, bare **brukssannsynligheten** er høy nok. **Kjentheth** blir det avgjørende kriteriet, **betydning** viker plassen.

Med C kan vi også gå lenger i å ta med stoff med praktisk nytteverdi. Varenavnet på medisinske preparater kan få plass, for eksempel *valium*. Dette er artikler encyklopedografer i rollene A og B ikke vil røre med ildtang.

Utvalg av artikkelinnhold

Rolle C gir gjerne en nokså pragmatisk seleksjon av artikkelopplysninger. Under *psoriasis* får vi kanskje vite hva interesseorganisasjonen heter og hvor den holder til. Under *sløyfe* er det kanskje en plansje for hvordan plagget knyttes, under *flekkfjerning* kan hende en utførlig tabell med innslag som olje og barnebek. Mer **pedagogiske** innslag vil vi også finne her: artikkelen om *normal* i geometrien vil kanskje ikke bare gi en definisjon, men en figur som viser hvordan normalen konstrueres. Skolebarna – og deres skyldfølelsetyngede foreldre – skal tilgodeses og appelleres til.

I encyklopedier med rolle A vil idealet for artikkelens innhold være det høyverdige, det objektivt udiskutable, det konstaterende. Man vil omgåås med diskresjon spekulasjonen om Henrik Wergelands dødsårsak, og tendere mot et forenklet syn på det forgangne.

Annerledes stiller det seg med rolle B. Akademikerens kroniske forbehold mot å ta munnen for full fører gjerne til drøftende utlegninger og presentasjon av motstridende syn. Det gjøres samvittighetsfullt rede for at ulike kilder angir ulike innbyggertall for byen Kairo og hvilke befolkningsgeografiske spissfindigheter som kan ligge til grunn for dette, fremfor det enkle fasitsvar.

Fordeling av innhold artikler imellom

Dette beror på et av de grunnleggende prinsipper innen encyklopediredigering – hvordan vi skal drapere artikkelstoffet utover stikkordenes knagger. Alternativene er:

1. **Sentralisert stoffbehandling:** få, lange tematiske artikler, som letter forståelsen – for eksempel behandling av Norges musikkhistorie samlet under oppslagsordet Norge, eller:
2. **Desentralisert stoffbehandling:** mange, korte artikler, som letter gjenfinning – for eksempel oppsplitting av stoffet om Norges musikkhistorie opp i småartikler om de enkelte komponister og stilretninger.

Forskjellen illustreres ofte med at sentralisert stoffbehandling egner seg for avskrift til skoleoppgaver, desentralisert til å ha på knærne under høring.

Nedtegneren i rolle A vil være tilbøyelig til å velge sentralisert behandling, for å kunne gi til beste en mest mulig sammenhengende krønike over nasjonens eller ideologiens liv.

Fagmannen i rolle B vil også tendere mot sentralisering; det er med de lange, sammenhengende fremstillinger man trenger dypt ned i disiplinsens krypter. I Britannicas Macropædia vies for eksempel opp-

slagsordet *Modern socio-economic doctrines and reform movements* 42 sider med 8 punkts skrift (EB-15 Macropædia).

Informasjonsorganisatoren i rolle C vil ha en forkjærlighet for desentralisering, i mange korte, overfladiske artikler som er lette å fatte og lette å finne. Istedenfor å plassere de forskjellige typer data-lager i en grundig samleartikkel med det litt abstrakte oppslagsordet *datalager*, gir man dem hver sin korte artikkel under *konkrete*, lett gjenfinnelige oppslagsord: CD-ROM, optisk plate, harddisk, floppy disk.

Informasjonsgjenfinning som primært mål

Valget mellom sentralisering og desentralisering anskueliggjør en grunnleggende holdningsforskjell mellom rolleinnhaverne – om hvor langt verket skal komme brukerne i møte som et hjelpemiddel til gjenfinning av informasjon. I praksis ser vi at samvittighetsfulle encyklopediredaktører i alle tre roller tar denne oppgaven alvorlig. Men hvis vi holder oss til teorien, ligger det til rolle C å ha informasjonsgjenfinning særlig på hjertet – for å hjelpe også den mindre skolerte allmennheten med å aksessere den informasjon verket inneholder. Den rendyrkede rolle A-redaktør lager verket sitt mer for evigheten, og er godt fornøyd bare innholdet er på plass og kultur-arven dokumentert – et eller annet sted i verket. Den rendyrkede rolle B-redaktør vil ha vanskelig for å sette seg inn i den uskolerte brukers sted, og overse åpenbare muligheter til å lette gjenfinning.

Her ligger trolig noe av forklaringen på at gjenfinning har vært så overraskende lavt prioritert i encyklopedifaget opp gjennom årene. De fleste encyklopediredaktører definerer nok rollen sin – bevisst eller ubevisst – som A eller B.

I drøftelsen nedenfor skal vi se nærmere på ulike rolle C-teknikker for å lette gjenfinning.

Valg av oppslagsord, bruk av henvisninger

Vitsetegneren Gary Larson oppsummerer elegant betydningen av riktig valg av oppslagsord i registeret i sin bok *The chickens are restless* (Larsen 1989): Bokstavene fra A til S står uten innførsler, deretter kommer bokstaven T med 160 stykker:

The one about accountants
 The one about alien biologists
 The one about the aliens
 The one about alien scientists
 The one about the Amway amoebas
 osv.

I disse farvann skal det ikke store huskingen i båten til før en artikkel forsvinner for godt i dypet. Når vi gjør noe så uskyldig som å følge fagmannens anvisning om at "i medisinen sier vi *hjertet* i bestemt form" eller "i zoologien sier vi *bjørner*, som familie og samlebegrep" og velger oppslagsform deretter, gjemmer vi artikkelen dusinvis av sammensetninger og flere sider unna det sted den intetanende bruker slår opp: *hjerter* eller *bjørn*.

Det er ikke vanskelig å finne mer slående tilfeller av de vanskelig gjenfinnbare rolle B-oppslagsord. Første utgave av Kunnskapsforlagets Ettbindsleksikon (KE-1) har for eksempel samlet stoffet om feber og kroppstemperatur på det strengt tatt korrekte oppslagsordet *legemstemperatur* og stoffet om sjøgangsbris på *land- og sjøbris*, uten å legge ut ledetråder i form av henvisninger. Vi kan spørre oss hvor mange ganger disse artiklene er blitt lest av verkets eiere.

I det hele tatt vil det udiskutable hjelpemiddelet **henvisningsartikkelen** (f.eks. **Borge**, Bernhard, se Bjerke, André.) ha lett for å falle mellom stoler i andre verktyper enn rolle C-encyklopedien. Rolle A-redaktøren påpeker ganske riktig at usubstansielle henvisninger ikke har noen plass i kulturarven, og feier dem i beste fall under teppet i et separat og mindre tilgjengelig register. Den utpregede rolle B-redaktøren kommer kanskje ikke engang på at ikke alle vet at Bernhard Borge er et pseudonym for André Bjerke.

Et annet problem som ligger særlig C på hjertet, er feilstaving. Dette er et følsomt felt. Enhver encyklopedi med et renommé å ivareta vil føle det belastende å fylle spaltene med hjelp mot banale stavefeil, av typen "*innfarkt*, *se infarkt*". Men det mangler ikke på staveproblemer som er legitime for brukere på alle akademiske nivåer. De beste av oss kan komme i skade for å begynne jakten etter Khomeini på Ko-, og dermed havne i feil leksikonbind. Enkelte brukerorienterte, tykktudede rolle C-leksika har tatt opp hansken med såkalte **lydskrifthenvisninger**, f.eks. [*fasisme*]: *se fascisme* (HSL bd. 6:112). A og B vil selvsagt ikke se slike vederstyggeligheter i sine spalter.

Det er først med stavekontrollprogrammene at denne problemstillingen er i ferd med å bli stueren. Den **lingvistiske** oppgaven knyttet til dette er høyverdig nok. Gitt at ordet brukeren har tastet inn, ikke finnes i vokabularet, hvilket ord var det han egentlig tenkte på? Det vil nok reise seg et krav om at brukerorienterte oppslagsverk inneholder hjelpemidler av denne typen i fremtiden.

De elektroniske oppslagsverk viser vei også med sofistikerte semantiske henvisningsapparater. De mest gjennomarbeidede programvareløsningene har hele tesauruser bak kulissene, for eksempel med liste over alle jagerfly-typer, slik at den som gjør bomoppslag på artikkelen *Spitfire*, blir henvist videre til artikkelen *jagerfly*.

Enda mer raffinerte lingvistiske søkesystemer er også i bruk. En del elektroniske oppslagsverk utfører langt på vei selv oppgaven med å lete etter svar på konkrete spørsmål. "Hva er Europas lengste jern-

banetunnel?" testes inn. Systemet analyserer teksten språklig med vektning av de ulike ordene (*Europa, jernbanetunnel, lengst*) og henter opp tekst med sannsynlig relevans for spørsmålet. Mer utopisk er det å tenke seg en encyklopedi som med noen treffsikkerhet tilbyr selve svaret. Men også denne utfordringen vil sikkert ivrige encyklopedo-lingvister arbeide med i årene fremover.

Strukturering innenfor artikkelen

A og B innebærer et sterkere krav om at artikkelen skal passe for sammenhengende lesning, og gir dermed en noe annen strukturering enn C. Hos A ser vi en tendens til å bygge den enkelte artikkel opp i en episk struktur der dette er mulig. Artikkelen om Ludwig van Beethoven vil gjerne bevege seg i ett spenn fra fødsel til død, slik det gjør i Aschehougs Konversasjonsleksikon, 4. utgave (AKL 4), fremfor den mer systematiske oppsplitting først i liv og så i virke. B har gjerne et annet mål med sin artikkel – å gjøre rede for fagets ståsted, og vil tendere mot en retorisk og resonnerende disposisjon, med stadig vekslende mellom innholdskategorier for å underbygge hypoteser fremfor uttømming av én innholdskategori om gangen.

Rolle C-encyklopedien vil søke en klar disposisjon etter innholdskategori, synliggjort ved hjelp av mellomtitler og kursivert ledeord som hjelper brukeren frem mot målet. I Hjemmets Store Leksikon (HSL) omfatter artikkelen om grunnstoffet *neon* fem avsnitt, innledningsavsnittet og de fire påfølgende med overskriftene: *Forekomst, Fremstilling, Bruk* og *Historikk*. Man har bevisst valgt mellomtitler som ikke forutsetter spesialkjennskap til artikkelens innhold (**ikke-partikulære mellomtitler**), f.eks. *Fremstilling istedenfor Fraksjonert destillasjon*. De samme mellomtitler vil man finne igjen også i encyklopediens andre artikler om grunnstoffer, og de gjenspeiler denne artikkeltypes grunndisposisjon i innholdskategorier.

For lengre artiklers del vil rolle C-encyklopedien kanskje ha med en innholdsfortegnelse, slik vi møter i Hjemmets Store Leksikon (HSL) på oppslagsordet Norge.

En annen måte å tilgjengeliggjøre artikkelinnholdet på er å sjikte innholdet i ulike **vanskelighetsgrader**, ved for eksempel å begynne med en allment forståelig, men faglig upresis innledning, for så å ta fatt på tyngre spesialstoff, såkalt **ingressteknikk**. Store Norske leksikon (AGL-2) har gjennomført denne teknikken i sine landartikler, som innledes med et avsnitt der de vesentligste opplysninger er komprimert. Encyclopædia Britannica har fra og med sin 15. utgave (EB-15) gått betraktelig lenger, med å samle ingress-stoffet i et eget alfa-bet, den såkalte Macropædia.

Språkbruk

Encyklopedien med rolle A vil tendere mot en høytidelig, verdiladet fremstillingsform. Her er det den normative, vedtatte oppfatning som skal konstateres. Opp gjennom tidene har ansvaret som nasjonal hukkommelse gitt seg utslag i mange rent høystemte encyklopediartikler, med kort avstand mellom honnørordene. I 4. utgave av Aschehous Konversasjonsleksikon (AKL-4) fra 1961 finnes formuleringer som disse i artikkelen om Henrik Wergeland:

Da W. var 9 år gl., flyttet familien til Eidsvoll, og de historiske minner som knytter seg til dette sted, der faren hadde vært medlem av Riksforsamlingen, har tidlig fylt guttens sjel. Viktig for hans utvikling var det også at barna fikk tumle seg fritt i et sunt og herdende friluftsliv.

I 5. utgaven hadde artikkelen veket plassen for mer sindig stoff.

Fagmannen i rolle B henfaller lett til sin egen fagsjargong: *godartet* kalles *benign*, *lage* kalles *syntetisere*. Den faglige presisjon settes i høysetet, naturlig nok. Et klassisk eksempel på rolle B-utøving i en encyklopedi beregnet på allmennmarkedet er teksten til illustrasjonen av *laser* i 1. utgave av Store Norske Leksikon (AGL-1). Under et fotografi av øyets indre står denne teksten:

LASER. Pan-retinal fotokoagulasjon ved diabetisk retinopati.

Hånd i hånd med den faglig presise uttrykksmåte kommer den like typiske språklige **omtrentlighet**, som springer ut av vitenskapsmannens motstand mot å si for meget. Istedenfor *er* sier man *kan sies å være*. Superlativer er anatema: Istedenfor unyansert og meget diskutabelt å konstatere at Picasso var "den mest omstridte kunstner i 20. årh.", slik leksikonet Lademann (LL) gjør i beste rolle C-ånd, vil man si at han "regnes blant århundrets mest omstridte kunstnere".

En egenskap mange forbinder med encyklopedier, er den fortettede uttrykksmåten, med forkortelser og elliptiske setninger. Hvilket prinsipp redaksjonen velger her, lar seg ikke så lett utlede av sosial rolle. For alle tre roller vil det å spare plass og øke innhold være viktig, men stå i konflikt med andre rollebetingede ønsker. Gjennomgående vil det trolig være vanligere med full prosastil i rolle A- og B-encyklopedier. C-verkene vil falle i to grupper: de som søker å være brukerorientert gjennom lettlest og journalistisk språk, som krever plass, og de som søker å være det gjennom fyldig faktisk innhold. Det har knapt vært utgitt et mer fortettet storleksikon enn Gyldendals Store Konversasjonsleksikon (GSL-3), som like fullt fikk gjennomslag i markedet som et publikumsvennlig verk.

I enkelte encyklopediredaksjoner settes brukerorientert språkbruk nøyte i system. I det amerikanske World Book Encyclopedia (WBE) blir etter sigende hver artikkel klassifisert etter hvilken aldersgruppe den må kunne forstås av, for så å filtreres for vokabular som er

vanskelig forståelig i henhold til et empirisk materiale forlaget sitter inne med.

Mediumvalg, innpakning

Forlagene utviser atskillig rollebevissthet når de skal velge encyklopediens ytre attributter. Ut fra den tradisjonelle A-rollen har det typiske encyklopediutseende vokst frem: tunge, ruvende bind, helst med gullsnitt og skinninnbinding. Nyere innoverende innpakninger, som CD-ROM, har liten appell for A.

B vil være mye mer orientert mot kurante kommunikasjons- og publiseringskanaler i det vitenskapelige miljøet. Da det ble diskutert å etablere Danmarks nasjonalencyklopedi, gikk etter sigende universitetsmiljøet sterkt inn for at det vordende verk ikke skulle utgis i bokform i det hele tatt, men kun elektronisk – en oppsiktsvekkende radikal tanke. Online-mediet er nærliggende særlig for rolle B.

C vektlegger brukervennlighet, gjerne på bekostning av ærverdighet. Lette og hendige bind blir viktig, slik vi møter det i verk som Bra Böckers Leksikon (BBL), Bonniers lexikon (BL), Lademann (LL) og Hjemmets Store Leksikon (HSL). C vil også være med å brøyte løype på det elektroniske område. Den ultimate tilgjengeliggjøring av kunnskaper får vi først når det allmenne oppslagsverket er fullkomment bærbar i komformat. Det er ikke tilfeldig at selskaper som i dag tilbyr slike løsninger – Franklin, Bertelsmann, Random House – ikke er blant de gamle prestisjetunge encyklopediforlagene.

De elektroniske encyklopedier tilbyr også et annet skjellsettende hjelpemiddel for å gjøre innholdet mer tilgjengelig – mangedimensjonalitet. Mens det papirbaserte produkt må velge ett ordningskriterium – vanligvis alfabetet – gjør hensiktsmessig elektronisk organisering encyklopedien gjennomskjært langs flere akser uavhengig av hverandre. I Kunnskapsforlagets CD-ROM-leksikon kan innholdet aksepteres etter fire dimensjoner:

- Alfabetisk
- Fagsystematisk, f.eks. alle astronomer og deretter alle fysikere
- Geografisk, f.eks. alle forfattere fra Frankrike og deretter alle fra Spania
- Kronologisk

Dette gir økt gjenfinnbarhet, som vil kle et rolle C-verk.

Om å velge rolle

De ulike rollene har altså ulike konsekvenser for utforming. Betyr det at redaktøren anbefales å velge én rolle, at det beste leksikon er det

som er rendyrket A, B eller C? Ikke nødvendigvis. Her støter vi på børs og katedral-tosidigheten. De beste encyklopedier er gjerne de som har solid nok økonomisk fundament til å gjennomgå løpende forbedring gjennom mange utgaver. I større språkområder er det mulig med lønnsom utgivelse av rendyrkede rolle-encyklopedier. Det er marked i et land som Frankrike for et kostbart allment fagmiljø-leksikon som *Encyclopædia Universalis* (EU). I et mindre land som Norge er det klart at den livskraftige encyklopedi langt på vei må fylle alle de tre rollene på samme tid.

Vi må heller ikke se bort fra synergien mellom de tre rollene. Overfor det kjøpende publikum må vi skjønne vårt ansvar som tilgjengeliggjørere av kunnskaper. Men ironisk nok ser ikke publikum ut til å ønske en encyklopedi som kommer dem **altfor** mye i møte. Det litt fjerne, hederskronede omdømmet til A – forvalteren av kulturarven – hjelper med å sikre oss publikums tillit; man må føle seg trygg på at en så dyr anskaffelse er det siste og autoritative ord. A hjelper oss også med å sikre oss tilgangen til kildene, fagfolkene, som vil finne ekstra motivasjon i å være med på å skape det anerkjente nasjonale verket. Og fagfolkenes engasjement er iallfall nødvendig for at vi skal kunne oppfylle vår rolle som folkeopplyser.

Dermed står vi overfor det kunststykket å skulle spille tre dels motstridende roller i ett og samme verk, på en konsistent og entydig måte. Det er ikke umulig, men er en mye større utfordring enn å lage en rendyrket rolleencyklopedi. Nettopp da er det særlig viktig å ha klart for seg sammenhengen mellom rolle og utforming. Den viktigste sammenhengen er trolig denne: Rollene A og B har en tendens til å gjøre encyklopedier vanskelige å bruke, og bør gjennomføres planmessig som resultat av redaktørens bevisste valg, og ikke etter individuelle bidragsyteres innfall.

Litteraturliste

- AGL-1 = *Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon, 1. utgave*. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo: Kunnskapsforlaget 1978–81.
 AGL-2 = *Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon, 2. utgave*. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo: Kunnskapsforlaget 1986–89.
 AKL-4 = *Aschehougs Konversasjonsleksikon, 4. utgave*. Hovedred. Arthur Holmesland. Oslo: Aschehoug 1955–61.
 AL = *Arbeidernes leksikon*. Hovedred. Jakob Friis, Trond Hegna. Oslo: Tiden 1932–36.
 BBL = *Bra Böckers Lexikon, 3. utgave*. Hovedred. Jan-Öjvind Swahn. Höganäs: Bra Böcker 1983–91.
 BL = *Bonniers Lexikon, 1. utgave*. Hovedred. Lena Ahlgren. Stockholm: Bonniers 1993–.
 BSE = *Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija*, Moskva 1926–47.

- CL = *Conversations-Lexicon mit vorzüßlicher Rücksicht auf die gegenwärtigen Zeite*, 1. utgave. Hov.red. Friedrich Arnold Brockhaus. Amsterdam: Brockhaus 1796–1811.
- DSE = *Den Store Danske Encyklopædi*, 1. utgave. Hovedred. Jørn Lund. København: Gyldendal 1994–.
- EB-15 = *Encyclopædia Britannica*, 15. utgave. Hovedred. Philip W. Goetz. Chicago: Britannica 1974.
- Enc = *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Hovedred. Denis Diderot, Jean d'Alembert. Paris, 1751–72.
- EU = *Encyclopædia Universalis*. Hovedred. Louis Lecomte. Paris: Universalis 1989–90.
- GSL-3 = *Gyldendals Store Konversationsleksikon*, 3. utgave. Hovedred. Arnold Eskeland. Oslo: Gyldendal 1972.
- HSL = *Hjemmets Store Leksikon*. Hovedred. Petter Henriksen. Oslo: Hjemmets Bokforlag 1985–90.
- KE-1 = *Kunnskapsforlagets Ettbindsleksikon*, 1. utgave. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo: Kunnskapsforlaget 1982.
- Larsen = Gary Larsen: *The chickens are restless*. New York, 1989.
- LL = *Lademann* (Lademanns Leksikon). Hovedred. Torben W. Langer. København: Lademann 1982–88.
- MBV = *Mot bättre vetande*. Statens offentliga utredningar, Utbildningsdepartementet. Stockholm 1980.
- NA = *Norsk Allkunnebok*. Hovedred. Arnulf Sudman. Oslo: Fonna 1949–66.
- NE = *Nationalencyklopedin*, 1. utgave. Hovedred. Kari Marklund, Christer Engström. Höganäs: Bra Böcker 1989–.
- PL = *PaxLeksikon*. Oslo: Pax 1978–80.
- WBE = *World Book Encyclopedia*. Chicago: World Book 1991.